

Т.С. Нурдзіна (Мазыр, Беларусь)

СВЯТЛО ЖАНОЧАЙ ДУШЫ Ў МАСТАЦКАЙ ПРАСТОРЫ
ЛІРА-ЭПАСУ НІЛА ГІЛЕВІЧА

Досыць няпроста нават знанаму даследчыку-прафесіяналу спасцігнуць душу творцы такога маштабнага таленту, такой працаздольнасці і патрабавальнасці да самога сябе, як гэта ўласціва Нілу Гілевічу. Некалі эстэтычна чуйны, прынцыпова аб'ектыўны і мудры

У. Конан зусім справядліва заўважыў, што “глыбінны сэнс яго [Гілевіча – Т. Н.] лепшых кніжак (зборнік паэзіі “Святлынь”, раман “Родныя дзеці”), урэшце загадкавы “феномен Гілевіча” засталіся неразгаданымі” [1, с. 419].

У той жа час бягучая крытыка і прафесійныя навукоўцы рабілі акцэнт найперш на грамадзянска-патрыятычным змесце твораў паэта. Напрыклад, В. Бечык адзначаў уласцівае паэтычнаму слову Н. Гілевіча “вялікае сыноўняе пачуццё ўдзячнасці і адданасці роднай зямлі” [2, с. 290]. У артыкуле В. Каваленкі “Дакрананне душой” вылучана характэрная для вершаў паэта “заўсёдная ўнутраная грамадзянская скіраванасць, якая ўладарна вядзе за сабой” [3, с. 179]. Па меркаванні У. Гніламёдава (артыкул “Грамадзянскасць – якасць паэтычная”), якраз “любоў да роднай зямлі вельмі плённа адбілася на творчасці паэта, абвастрыла яго сацыяльны і маральны зрок” [4, с. 49]. У сваю чаргу, А. Бельскі назваў Ніла Гілевіча “прапаведнікам беларускага патрыятызму, нашага нацыянальна-духоўнага ўзвышэння” [5, с. 132].

Усё справядліва, усё па праву. Але ёсць варта ўвагі адна заўвага У. Конана, выказаная ў 2002 годзе. Яна датычыцца таго, што “аператыўныя водгукі фіксавалі толькі паверхневыя пласты творчасці, а часам былі данінаю ветлівасці ў адносінах да папулярнага паэта, перакладчыка і настаўніка студэнтаў” [1, с. 419]. Таму і не здзіўляе, што выпала з поля зроку даследчыкаў такая адметнасць творчай індывідуальнасці паэта, яго прыроднага таленту, як услаўленне жаночага пачатку ў жыцці краіны, сям’і, у быцці мужчыны-творцы.

Увогуле цікавая склалася сітуацыя: многія даследчыкі (В. Бечык, У. Конан, А. Бельскі і інш.) прызнаюць сам факт прысутнасці ў творчасці Н. Гілевіча лірыкі кахання. Толькі аб’ектам спецыяльных даследчыцкіх назіранняў, асэнсаванняў заяўленая праблема не стала. Нават у артыкуле А. Бельскага з такой шматзначнай назвай “На алтар любові і кахання”. І справа, відаць, у тым, што навуковец падае дзве розныя эмацыянальна-пачуццёвыя праявы душэўнага стану творцы – любоў да Радзімы і каханне да жанчыны – як адно непадзельнае цэлае: “Любоў-каханне да Радзімы ў яго як бы падсвечваецца і правяраецца пачуццём кахання да жанчыны” [5, с. 135]. Насамрэч слова *каханне* паэт старанна абыходзіць, калі раскрывае вялікае пачуццё крэўнай павязі свайго героя з Бацькаўшчынай. Адкрытыя, інтымна-пяшчотныя прызнанні ў сваіх пачуццях да радзімы найбольш уласцівы лірычнаму герою У. Караткевіча. Прыгадаем такія вершы паэта, як “Орша”, “Стаю ўначы ў завіруху...” або вось такія радкі з верша “Мокрыя травы”:

Я сумую па радзіме,
Як каханы па дзяўчыне,
Я жадаю ўвесь прыпасці
Проста да яе рукі,

Да грудзей – тугіх узгоркаў,
Да вачэй – азёраў сініх,
І замерці ў пацалунку
На гадзіны і вякі [6, с. 125].

Разам з тым пагодзімся з думкай А. Бельскага наконт таго, што “Ніл Гілевіч – пясняр каханьня, які выяўляе зайздроснае хараство і глыбіню пачуццяў да жанчыны” [5, с. 125]. Бясспрэчная праўда. Але як акуратна, нават асцярожна, уключаў паэт у лексічны слоўнік інтымнай лірыкі назоўнік *каханне*. Нават у вершы “Я ні з кім да цябе так не гутарыў шчыра...” лірычны герой, акрылены новым пачуццём, такім адрозным ад мройных летуценняў падлеткавай пары, будзе гаварыць не пра каханне, а пра радасную суладнасць сэрцаў, імя якой – песня. Ёсць і геніяльнае прадчуванне таго, што “будзе песня нялёгкай і труднай, магчыма, // А яна пачыналася проста зусім” [7, с. 36]. Верш датуецца 1953 годам. Паэту ўсяго дваццаць два і такое нечаканае, па-філасофску змястоўнае абагульненне трагедынасці жыцця, яго непрадказальных паваротаў і сюжэтаў.

Адкрываць гарманічнае, прыгожае, дасканалае хлапчынка з Лагойшчыны пачаў вельмі рана. Вабіла многае: прырода, кнігі, песні, музыка, жывая народная мова, а ў дзясяцігадовым узросце зрабіў адкрыццё. Аказваецца, Сонечка, суседка па парце, прыгожая. Упершыню абудзілася цікавасць да прыроднай красы, хараства – пакуль дзяўчынкі. Пра дзіцячыя, падлеткавыя мары-летуценні свайго героя пісьменнік раскажа значна пазней. Раскажа ў творах, напісаных рукой сталага майстра, – “Нам разам трыццаць. Мы стаім на кладцы...”, “Над белым светам сумавала танга...”, “Аднойчы ўбачу я цябе...”, паэма “Лодачкі” і інш.

На парозе юнацтва лірычны герой, напрыклад, паэмы “Лодачкі”, зачараваны дзявочай красой, не толькі танна прадае лодачкі, але і мару сястры перажыць у тых лодачках трыумф свайго дзявочага хараства, калі, вядома, перарасце свае дванаццаць. Пасля пакутных слёз, пагаварыўшы з братам, сваім не дзіцячым (хутчэй, жаночым) чуццём уразумела яго душэўны стан, усхваляванасць таямніцай, якая для яго не існавала да сустрэчы з “прынцэсай” казачнай красы, якую ўбачыў на мінскім базары. Зразумела і даравала, як умеюць гэта рабіць толькі жанчыны, яго вялікі грэх. Але не даруе сам сабе і праз пяцьдзясят пражытых гадоў герой-апаবাদальнік:

Хачу сказаць усім мужчынам краю,
Якога б сёння ўзросту хто ні быў:
Не прадавайце сестрыноў надзеі,
Ні даччыноў, ні матчынай, браты! [8, с. 385].

Зусім магчыма, што і гэты факт паўплываў на фарміраванне мройна-рамантычнай душы Ніла Гілевіча і яго ліра-эпічных персанажаў. Герой-летуценнік вельмі рэальна нафантазіруе прадчуванне вялікага болю, ад якога *“сцінала сэрца, кроіла, пякло”*, бо ў мелодыі танга яму чуўся *“сум апошняга расстання – // Ды не чыйгосьці, а майго з табой”*. Пры гэтым пачуем прызнанне, якое пры канкрэтным успрыманні мастацкай рэальнасці можа здзівіць сваёй алагічнасцю: як можна ўлавіць той *“сум апошняга расстання”*, калі *“на белым свеце ў нас з табою// Яшчэ і першай стрэчы не было”* [7, с. 277]. Што тут скажаш? У вялікіх талентаў і дар прадбачання адпаведны.

Па-сапраўднаму хмель кахання прарвецца душэўнымі пакутамі лірычнага героя ў вершах 1956 года – *“Я песню ў сэрцы табе складаў...”*, *“Я паеду адна...”*, *“У бацькоўскім кутку”*, *“Што ты, ягада-каліна...”*, *“Я спяшаўся за табою...”* і інш. І прычына ў адным: настала пара выпрабаванняў. Закончана вучоба. Наступіў час выбару жыццёвых дарог, а разам і праверка пачуццяў.

Паэт праўдзівы і шчыры не толькі тады, калі гаворыць, як лірычны герой з вялікай тугой – ад невядомасці, няпэўнасці сітуацыі – углядаецца ўдаль з адным пытаннем: *“Дзе ж ты, дзе маё каханне?”* [7, с. 62]. Праўда і ў тым, як часта па маладосці выпадковае – міраж, падман – можна прыняць за сапраўднае. Вось і тая (выпадковая сустрэча), што *“моўчкі ўскінула вочы”*, уразіла паэтычную натуру неразгаданым сумам сініх вачэй. І ўсё ж сіла сапраўднага пачуцця ратуе сітуацыю: міраж зліваецца з тым родным, сваім, што жыве ў памяці і рэальнай прасторы:

Можа раніца тая
Проста ў зман завяла?
А быць можа – хто знае! –
Гэта ты і была,
Ты адзіная ў свеце... [7, с. 62].

У мастацкай прасторы лірыкі Н. Гілевіча канца 50-х гадоў паяўляецца вобраз каханай як чалавека з высокім маральным патэнцыялам, строгімі жыццёвымі прынцыпамі. Сціплая, стрымана-сарамлівая, добрая, прынцыповая, самастойная, мудрая, самаахвярная. Дарэчы, фраза, якой пачынаецца аднайменны верш *“Я паеду адна...”*, *“прарасла”* з канкрэтных жыццёвых фактаў, пра якія згадвае пісьменнік у кнізе ўспамінаў *“Між распаччу і надзеяй”*. Так зрабіла яго будучая жонка Ніна Кавалёва, якая рашыла ехаць настаўнічаць на вёску. І гэта пры тым, што магла б стаць жонкай паэта і працаваць у Мінску. Камсамольскае сумленне не дазволіла гэта зрабіць. Паэт цяжка перажываў тое расстанне, пісаў ёй узнёслыя лісты, а ў адказ – адно маўчанне. Дзесьці праз два месяцы атрымае доўгачаканы ліст, у якім было ўсяго тры словы: *“Дарагі мой Ніл”*.

У гэтым праявілася ўся яе духоўная сутнасць ці, як не раз падкрэсліваў у сваіх лірычных творах, аўтабіяграфічнай прозе, святлістасць яе душы, пісьменнік. Сапраўды, характэрнай рысай яе чалавечай натуры была асаблівая сарамлівасць. Ствараючы партрэт беларускай жанчыны, Ніл Гілевіч адзначыць менавіта гэтую якасць. Вось як сказана пра такую рысу беларускай душы аўтарам у кантэксце мемуарных запісаў: *“Нават слова, якое штодзённа вымаўляюць мільёны жанчын і мужчын [кахаю, люблю – Т. Н.], яна не вымаўляла. Лічыла, мабыць, хай яно лепш застанецца не вымаўленым, яно будзе больш значыць, будзе мець непараўнана большую сілу. Выпушчанае з сэрца, яно можа страціць той чар таямнічасці, што робіць яго толькі тваім і неадольным, непераможным, несмяротным”* [9, с. 517].

Падкрэслім і тое, што пад тым адзіным *“любоўным пісьмом”*, напісаным ёю да свайго паэта за ўсё жыццё, стаяла адпаведная дата – 10.12.56. Падарунак акурат да свята. З гэтага пачаўся новы перыяд у жыцці творцы і яго лірычнага героя. Меней стала вершаў пра свет адносін Яго і Яе, затое часцей і часцей пачне згадвацца яшчэ адна жаночая душа – душа маці.

У вершы *“Маці”* (1957) лірычны герой Н. Гілевіча ўпершыню загаворыць пра маральны аспект адносін родных дзяцей да маці:

Як позна – любімыя дзеці –
Мы няўдзячнасць сваю
Разумець пачынаем [7, с. 14].

І яшчэ адна дэталёвая прыцягненне ўвагу: гэта словы пра рукі маці, якія галубілі сям’ю, на іх мазалях трымаўся лёс вёскі, дабрабыт краіны, але ці шмат пашаны і ласкі ім давала жыццё. Праз гады ў аповесці *“Перажыўшы вайну”* (абразок *“І доўга глядзела на сваю руку”*) прыгадае пісьменнік мацярынскую дабрыню, яе вялікае сэрца. Дужа непамысна было маці, калі ў першыя дні акупацыі не магла даць ні хлеба, ні бульбы галодным салдатам, што трапілі ў акружэнне: у вялікай сям’і Гілевічаў не было ні таго, ні другога нават для дзяцей. І раптам усё змянілася, калі ўспомніла пра той сыр, што прывез ім з Мураванкі Алёшка, стрыечны брат, калі вяскоўцы запасаліся гэтым прадуктам, – не пакідаць жа немцам. І салдат, схапіўшы сыр, сведчыць хлапчук, вачыма якога глядзім на падзею, – *“упаў перад мамай на калені, злавіў яе руку, якую мама не паспела схаваць за спіну, і пачаў горача, моцна цалаваць”* [9, с. 10]. У прыцыпе, жыццёвая сітуацыя пераклікаецца з некаторымі момантамі апавядання Я. Брыля *“Маці”*. Толькі вобраз маці ў гэтым творы набывае рысы ахвярнай пакутніцы, якую чакае той жа лёс, што і чырвонаармейцаў. У апавяданні-абразку Н. Гілевіча няма брылёўскай манументальнасці, маштабнай абагуленасці і велічнай святасці, што характэрна для заключных эпізодаў апавядання *“Маці”*. Ёсць іншая мастацкая ідэя, іншая творчая задача.

Размова ідзе пра душу блізкага і роднага чалавека – мамы, – якая адкрылася хлапчуку зусім з іншага боку.

І жанчына, і хлопчык уражаны. Кожны па-свойму: “Сумна апусціўшы галаву, мама стаяла моўчкі там жа, дзе толькі што адбылося нешта неверагоднае, і доўга глядзела на сваю руку – худую, кашчавую, цёмную ад загару і пустазелля, парэпаную ад вады і ветру. На сваю ўпершыню за жыццё пацалаваную руку...” [9, с. 10].

Сын атрымаў на ўсё жыццё ўрок павагі, пашаны, удзячнасці душы маці, душы жанчыны. З узростам усё выяўней бачаць і лірычны герой, і эпічныя персанажы (Вячорка, напрыклад), і аўтар-апавядальнік у праявіна-мемуарных творах вялікую сілу святла жаночай душы, яе ўплыў на творчую існасць, на духоўную вышыню маральную значнасць асобы. Нездарма ў творчасці Н. Гілевіча 90-х гадоў XX–XXI стагоддзя два вобразы – маці і каханай жанчыны – раскрываюцца праз арганічную і знакавую для героя-творцы высокую чыннасць і святасць, характэрную для яго няпростага змагання з праявамі ўсялякай пошасці, подласці, зла. Яны – гэта той талісман, які ратаваў і ратуе душу вялікага творцы святлом сваёй мудрасці і чысціні ад маральна-псіхалагічных зрываў, вершы ад пошласці, а праблемы эпохі суадносяць з жыццём і лёсам беларускай жанчыны.

Літаратура

1. Конан, У. М. Ніл Гілевіч / У. М. Конан // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / НАН Беларусі. АДДЗЯЛЕННЕ ГУМАНІТАР. НАВУК І МАСТАЦТВАЎ, Інстытут літ. імя Янкі Купалы / Нав. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – Мінск: Бел. навука, 2002. – Т. 4, Кн. 1: 1966 – 1985. – С. 412–438.
2. Бечык, В. Любоўю кроўнай / В. Бечык // Выбранае: літ.-крытыч. арт. / Прадм. С. Андраюка; уклад. Л. Кароткай. – Мінск: Маст. літ., 1989. – С. 287–293.
3. Каваленка, В. Дакрананне душой / В.Каваленка // Жывое аблічча дзён: літ.-крытыч. арт. – Мінск: Маст. літ., 1979. – С. 179–193.
4. Гніламёдаў, У. Грамадзянскасць – якасць паэтычная / У. Гніламёдаў // Ля аднаго вогнішча: літ.-крытыч. арт. – Мінск: Юнацтва, 1984. – С. 46–59.
5. Бельскі, А. На алтар любові і кахання / А. Бельскі // Краса і смутак: дапам. для настаўнікаў. – Мінск: Маст. літ., 2000. – С. 32–36.
6. Караткевіч, У. Збор твораў: у 25 т. / У. Караткевіч / Прадм., падрыхт. тэкстаў і камент. А. Вераб’я; рэд. тома В. Рагойша. – Мінск: Маст. літ., 2012. – Т. 1: Вершы 1950–1960. – 533 с.
7. Гілевіч, Н. Збор твораў : у 23 т. / Н. Гілевіч. – Мінск: ГА БТ “Кніга”, 2003. – Т. 1: Вершы: 1946–1990. – 416 с.

8. Гілевiч, Н. Збор твораў : у 23 т. / Н. Гілевiч. – Мiнск: ТДА “Пантограф”, 2009. – Т. 3: Родныя дзецi: раман у вершах. Паэмы. Сюжэты: Эпiчныя песнi. – 520 с.

9. Гілевiч, Н. Збор твораў : у 23 т. / Н. Гілевiч. – Мiнск: ТДА “Пантограф”, 2010. – Т. 14: Проза: апавесцi, апавяданнi i абразкi. – 576 с.